

SPIS TREŚCI:

- I. KONTAKTY OSÓB POZBAWIONYCH WOLNOŚCI ZE ŚWIATEM
ZEWNĘTRZNYM..... 1 – 6**
- II. SYSTEMY ODBYWANIA KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI 7 - 12**

I. KONTAKTY OSÓB POZBAWIONYCH WOLNOŚCI ZE ŚWIATEM ZEWNĘTRZNYM

1. POTRZEBA KONTAKTÓW ZE ŚWIATEM ZEWNĘTRZNYM – DLACZEGO TO JEST TAKIE WAŻNE?

W miarę rozwoju penitencjarystyki jako dziedziny zajmującej się problematyką kary pozbawienia wolności zauważono, że kontakty więźnia z rodziną pozostającą na wolności mają na niego dobry wpływ. Rodzina może być prawdziwym sojusznikiem kadry penitencjarnej w procesie resocjalizacji, czyli poprawy, gdy skazany pozostaje w izolacji, ale też odgrywa bardzo ważną rolę w procesie readaptacji społecznej, czyli w czasie ponownego przystosowywania się do warunków życia na wolności.

Proces resocjalizacji nie będzie skuteczny, jeżeli nie będzie uwzględniać tych ludzi, z którymi więzień będzie żył po zwolnieniu z zakładu karnego, a którzy wspomagać go będą w pełnieniu ról społecznych pozostających w zgodzie z akceptowanymi w społeczeństwie wartościami, wzorami i normami zachowań. Dlatego też istotne znaczenie ma kontakt skazanych z ich rodzinami. To dzięki niemu skazani kształtują pozytywny obraz samego siebie, poczucie wartości, poczucie bycia potrzebnym, nabywają przekonanie, że są nadal ważni w życiu rodziny. Rodzina staje się często podstawowym łącznikiem osoby skazanej ze światem - społeczeństwem i życiem, jakie toczy się poza murami więziennymi. Zajmuje się jego sprawami, w tym najtrudniejszymi, a do takich należy przecież fakt popełnienia przestępstwa.

Rodzina stanowi z reguły najważniejsze i często jedyne oparcie dla więźniów i byłych skazanych. Aby trwać, istnieć i rozwijać się musi posiadać więź. Więź rodzinna jest szczególnym rodzajem więzi społecznej, stanowiącej jedną z podstawowych zmiennych procesu resocjalizacji skazanych. Kara pozbawienia wolności nie może odbywać się kosztem zrywania więzi łączącej skazanych z rodziną, gdyż więź ta leży u podstaw życia tej rodziny, przesądza o jej integracji lub dezintegracji i niejednokrotnie stanowi o skuteczności wszelkich oddziaływań penitencjarnych. Rozluźnienie bądź zerwanie więzi powoduje trudności w odnalezieniu się w społeczeństwie po opuszczeniu zakładu karnego. Podtrzymywanie tej więzi jest więc istotne dla wszystkich: dla samego skazanego, dla rodziny, ale i dla całego społeczeństwa. Ograniczanie kontaktów zewnętrznych skazanych w czasach PRL zaowocowało wzmocnieniem subkultury więziennej, gdyż więźniowie swoją aktywność niejako „skierowali do wewnątrz”.

Skazani, pomimo odbywania kary pozbawienia wolności, a w konsekwencji przebywania w warunkach izolacji, zachowują gwarantowane konstytucyjnie prawa i wolności obywatelskie. Ograniczenie tychże praw może nastąpić jedynie na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu. Jeśli to nie nastąpiło, to, trywializując nieco można powiedzieć, że karą skazanego jest pozbawienie wolności i to jest karą samą w sobie, a nie utrata kontaktów ze światem zewnętrznym, w tym z rodziną.

2. RODZAJE KONTAKTÓW ZE ŚWIATEM ZEWNĘTRZNYM

Kodeks karny wykonawczy daje osobom przebywającym w warunkach izolacji więziennej prawo do kontaktów i utrzymywania więzi z rodziną i osobami bliskimi przez widzenia, korespondencję, rozmowy telefoniczne, przepustki, a w uzasadnionych wypadkach, za zgodą dyrektora zakładu karnego, również przez inne środki łączności. Od 2014 r. więźniowie mają możliwość m.in. korzystania ze Skypa. Taką formę kontaktu wprowadzono zwłaszcza dla tych, których

rodziny nie mogą przyjechać w odwiedzin. Okazała się także niezwykle pomocna w czasie pandemii, gdy wstrzymane zostały tradycyjne widzenia na terenie zakładu karnego.

Przedstawmy teraz i omówmy sposoby kontaktów ze światem zewnętrznym.

WIDZENIA

Widzenie trwa 60 minut. W widzeniu mogą uczestniczyć nie więcej niż 2 osoby pełnoletnie, chyba że dyrektor zakładu karnego, w uzasadnionych wypadkach, wyrazi zgodę na udział większej liczby osób. Liczba osób niepełnoletnich nie podlega ograniczeniu. Osoby niepełnoletnie mogą korzystać z widzeń tylko pod opieką osób pełnoletnich. Dni, godziny, miejsce i organizację przeprowadzania widzeń dyrektor zakładu karnego określa w porządku wewnętrznym zakładu, a jego tekst powinien znajdować się w każdej celi mieszkalnej.

Istotne znaczenie ma typ zakładu karnego, w jakim dany skazany odbywa karę pozbawienia wolności. Kodeks karny wykonawczy wyróżnia zakłady karne zamknięte, półotwarte i otwarte. Różnią się one między sobą stopniem zabezpieczeń, ale także organizacją pobytu i co za tym idzie ilością i warunkami odbywania widzeń.

W zakładzie karnym typu zamkniętego skazani mogą korzystać z 2 widzeń w miesiącu, które za zgodą dyrektora zakładu karnego mogą wykorzystać jednorazowo. Widzenia skazanych podlegają nadzorowi administracji zakładu karnego, zaś rozmowy skazanych w trakcie widzeń podlegają kontroli administracji zakładu karnego.

Widzenia skazanych tzw. niebezpiecznych, którzy odbywają karę pozbawienia wolności w oddziale lub celi zakładu karnego zamkniętego, jednak w warunkach specjalnie dla nich przeznaczonych, odbywają się pod wzmocnionym dozorem. W trakcie widzeń skazani mogą być pozbawieni bezpośredniego kontaktu z osobą odwiedzającą, jeżeli zachodzi poważne zagrożenie bezpieczeństwa tychże osób – decyzję w tej sprawie podejmuje dyrektor zakładu karnego. W trakcie widzeń skazani nie mogą spożywać artykułów żywnościowych ani napojów, co umożliwia się pozostałym osadzonym, także w warunkach zakładu karnego zamkniętego.

W zakładach karnych typu półotwartego i otwartego organizacja widzeń jest odmienna.

W zakładzie karnym typu półotwartego skazanym przysługują 3 widzenia w miesiącu, które (tak jak w przypadku widzeń w zakładzie karnym typu zamkniętego) za zgodą dyrektora jednostki penitencjarnej mogą zostać połączone. Widzenia skazanych podlegają nadzorowi administracji zakładu karnego, natomiast rozmowy skazanych w trakcie widzeń mogą, ale nie muszą, podlegać kontroli administracji zakładu karnego. **W zakładzie karnym typu otwartego skazany może korzystać z nieograniczonej liczby widzeń.** Widzenia mogą podlegać nadzorowi administracji zakładu karnego, natomiast rozmowy skazanych w trakcie widzeń nie podlegają kontroli administracji zakładu karnego.

Skazani młodociani (do osiągnięcia 21 roku życia) odbywający karę w więzieniach typu półotwartego i otwartego, mają prawo do dodatkowego widzenia w miesiącu. Ma to na celu skuteczniejsze podtrzymywanie kontaktów z rodziną. Prawo do dodatkowego widzenia w miesiącu mają także skazani wychowujący dziecko bądź dzieci do lat 15, jednak widzenie to mogą wykorzystać wyłącznie do kontaktu z nimi.

Powyżej omówiliśmy uprawnienia skazanych, które przysługują im z mocy ustawy, w tym przypadku kodeksu karnego wykonawczego. Przejdziemy teraz do omówienia tych rodzajów widzeń, które stanowią rodzaj nagrody i które mogą, ale nie muszą być skazanemu przyznawane.

Istotne znaczenie odgrywa nagroda w postaci zezwolenia na widzenie w oddzielnym pomieszczeniu bez osoby dozorującej. W ramach tej nagrody możliwe jest odbycie spotkania na przykład z partnerem, rodzicami, dziećmi, rodzeństwem. Widzenia tego typu powinny odbywać się bez stosowania monitoringu. Nie trzeba chyba dodawać, że atmosfera panująca w takich warunkach jest bez porównania lepsza niż na ogólnej sali widzeń. Wszyscy czują się dużo bardziej swobodnie, na ile jest to oczywiście możliwe w miejscu takim jak zakład karny. Wspomniane widzenie nazywa się widzeniem bezdozorowym i często mylone jest z widzeniem intymnym. To drugie również odbywa się bez dozoru funkcjonariusza i bez kamer, ale w specjalnym pomieszczeniu wyposażonym w łóżko bądź tapczan. Możliwość takiego spotkania przyczynia się więc m.in. do utrzymywania więzi małżeńskich bądź więzi w związku partnerskim, z uwagi na umożliwienie nawiązania kontaktu seksualnego. Nagroda może być przyznana skazanym odbywającym karę pozbawienia wolności w każdym z rodzajów i typów zakładów, jednakże możliwość ograniczenia w tym zakresie występuje w przypadku skazanych stwarzających poważne zagrożenie. Widzenia te uzyskać można tylko z żoną bądź konkubiną, po uprzedniej rozmowie tejże partnerki z wychowawcą.

KORESPONDENCJA

Kontakty ze światem zewnętrznym utrzymywane są również dzięki wymianie korespondencji. Odwołując się kodeksu karnego wykonawczego zauważyć należy, iż korespondencja skazanego podlega cenzurze i nadzorowi, chyba że sama ustawa stanowi inaczej. Nie podlega cenzurze, nadzorowi ani zatrzymaniu korespondencja skazanego prowadzona z obrońcą lub pełnomocnikiem będącym adwokatem lub radcą prawnym, a także z organami ścigania, wymiaru sprawiedliwości i innymi organami państwowymi, organami samorządu terytorialnego, Rzecznikiem Praw Obywatelskich czy Rzecznikiem Praw Dziecka.

Podobnie jak w przypadku widzeń, stosowanie cenzury korespondencji jest uzależnione od typu zakładu karnego, w którym skazany odbywa karę. W zakładzie karnym typu zamkniętego korespondencja podlega cenzurze, z wyłączeniem korespondencji podlegającej jedynie nadzorowi – różnica pomiędzy tymi dwiema czynnościami polega na tym, że cenzura oznacza zapoznanie się z treścią korespondencji, nadzór natomiast to jej otwarcie wyłącznie w celu sprawdzenia, czy nie zawiera niedozwolonych rzeczy, np. pieniędzy czy narkotyków. W zakładzie karnym typu półotwartego korespondencja może podlegać cenzurze, a w zakładzie karnym typu otwartego jej nie podlega.

ROZMOWY TELEFONICZNE

Istotne znaczenie dla skazanych oraz ich rodzin ma również możliwość wykonywania rozmów telefonicznych. Skazany ma prawo korzystać z samoinkasującego aparatu telefonicznego na własny koszt lub na koszt rozmówcy. W uzasadnionych wypadkach dyrektor zakładu karnego może zezwolić skazanemu na skorzystanie z innego aparatu na koszt rozmówcy lub skazanego, a jeżeli skazany nie posiada środków pieniężnych, na koszt zakładu karnego. Przez pojęcie „innego aparatu” należy rozumieć aparat komórkowy lub aparat stacjonarny zakładu karnego.

Praktyczna uwaga dla chcących nawiązać kontakt z osadzonym: nie ma możliwości dodzwonienia się do niego do zakładu, to jedynie on może wykonać połączenie z wewnątrz.

Podobnie jak w zakresie widzeń oraz korespondencji, w zależności od typu zakładu karnego, rozmowy telefoniczne podlegają kontroli administracji zakładu (zakład typu zamkniętego), mogą podlegać wskazanej kontroli (zakład typu półotwartego), a nawet mogą być wyłączone spod owej

kontroli (zakład typu otwartego). Wskazana kontrola obejmuje nie tylko zapoznanie się z treścią rozmowy, ale również możliwość jej przerwania lub utrwalenia. Dyrektor zakładu karnego, w przypadkach uzasadnionych szczególnymi względami sanitarnymi lub zdrowotnymi albo poważnym zagrożeniem bezpieczeństwa, może na określony czas wstrzymać korzystanie z samoinkasujących aparatów telefonicznych.

Skazany może skorzystać z samoinkasującego aparatu telefonicznego jeden raz w ciągu dnia. W uzasadnionych przypadkach dyrektor może zezwolić skazanemu na przeprowadzenie dodatkowej rozmowy. W porządku wewnętrznym zakładu karnego typu półotwartego lub otwartego można określić większą częstotliwość korzystania przez skazanego z samoinkasującego aparatu telefonicznego. Realizacja rozmów telefonicznych następuje w kolejności zgłoszeń, a czas korzystania z aparatu telefonicznego, z wyłączeniem rozmów z podmiotami, o których mowa była wyżej, jednorazowo nie może przekraczać 5 minut. Jednakże porządek wewnętrzny zakładu karnego może przewidywać dłuższy czas korzystania z aparatu telefonicznego

NOWE ŚRODKI KOMUNIKACJI ZE ŚWIATEM ZEWNĘTRZNYM

Dążąc do realizacji standardów międzynarodowych wykonywania kary w zakresie realizacji prawa skazanych do kontaktów ze światem zewnętrznym, w kwietniu 2014 roku, jak już zostało to wcześniej powiedziane, rozpoczęto realizację programu pilotażowego, w ramach którego w kilkunastu jednostkach penitencjarnych wprowadzono możliwość utrzymywania przez skazanych dodatkowych kontaktów z bliskimi za pomocą komunikatora internetowego Skype. Obecnie ta forma kontaktu dostępna jest we wszystkich placówkach. Zgodnie z założeniami programu preferencje w korzystaniu ze Skype'a mają cudzoziemcy przebywający w polskich jednostkach penitencjarnych oraz ci skazani, których rodziny zamieszkują na terenie Polski lub za granicą w odległości uniemożliwiającej systematyczny kontakt bezpośredni. Jednakże popularność i funkcjonalność tej metody sprawia, że postulowana jest jej dostępność także dla innych niż wymienione grup skazanych.

PRZEPUSTKI

Formy kontaktu ze światem zewnętrznym, umożliwiające czasowe opuszczenie zakładu karnego są istotnym elementem systemu penitencjarnego, służącym realizacji celu wykonywania kary pozbawienia wolności. Są to formy najatrakcyjniejsze z perspektywy skazanych oraz najdalej idące, jeżeli chodzi o możliwość ich kontaktów ze światem zewnętrznym. Prawdopodobnie najbardziej ze wszystkich sposobów kontaktu ze światem zewnętrznym ułatwiają reintegrację społeczną. Kodeks karny wykonawczy zna wiele form czasowego opuszczenia zakładu karnego. Co ważne, choć są to odrębne od siebie instytucje, posiadają jednak cechy wspólne, z których najważniejsza jest ta, że co do zasady czasu spędzonego przez skazanego poza zakładem karnym nie odlicza się od okresu odbywania kary.

Dyrektor zakładu karnego może udzielić skazanemu zezwolenia na opuszczenie zakładu karnego w przypadkach szczególnie dla niego ważnych (tzw. przepustka losowa) pod konwojem funkcjonariusza Służby Więziennej, osoby godnej zaufania bądź samodzielnie na czas nieprzekraczający 5 dni. Przepustka losowa może być zastosowana w stosunku do osadzonych we wszystkich typach zakładów karnych, a więc otwartych, półotwartych oraz zamkniętych. Wśród ważnych przyczyn ustawodawca wymienia odwiedzenie poważnie chorego członka rodziny, uczestnictwo w pogrzebie członka rodziny oraz inne przypadki szczególnie ważne dla skazanego. Wyrażenie „przypadki szczególnie ważne dla skazanego” stanowi pojęcie niedookreślone

o charakterze ocennym. Zdarzenia te należy rozumieć szeroko, włączając wszystkie szczególne sytuacje związane z warunkami rodzinnymi i osobistymi skazanego, wymagające bezwzględnie jego krótkotrwałego pobytu poza obrębem zakładu karnego. Wśród zdarzeń tych wskazuje się przede wszystkim wspomniane: pogrzeb lub odwiedzenie poważnie chorej osoby najbliższej, ale także tragiczne zdarzenia losowe, jak np. zniszczenie domu w wyniku powodzi. W orzecznictwie wskazuje się, iż ważną przyczyną może być również chęć ochrzczenia dziecka. Obecność na ważnych rodzinnych uroczystościach wzmacnia więzi rodzinne, a czasami pozwala je w ogóle odbudować.

O ile w przypadku osadzonych w zakładzie karnym typu półotwartego czy otwartego możliwe byłoby w takiej sytuacji skorzystanie np. z tzw. przepustki regulaminowej (choć też nie zawsze, nie możemy wykluczyć np. nagłego przedwczesnego porodu), to osoba osadzona w zakładzie karnym typu zamkniętego byłaby takiej możliwości pozbawiona. Kompetencje do udzielania tego rodzaju zezwoleń na opuszczenie zakładu karnego powierzone zostały dyrektorowi zakładu karnego, dzięki czemu możliwa jest szybka reakcja w przypadku nagłych zdarzeń losowych.

Przed podjęciem decyzji o udzieleniu wspomnianego zezwolenia konieczne jest sporządzenie prognozy kryminologiczno-społecznej, która polega na pisemnym uzasadnieniu przypuszczenia, że skazany będzie podczas przepustki przestrzegał porządku prawnego. Powinna ona zawierać między innymi analizę czynników charakteryzujących środowisko rodzinne, cechy osobowości z uwzględnieniem stopnia samodyscypliny oraz skłonności do używania przemocy, problem alkoholowy skazanego czy uzależnienie od innych substancji, zachowanie podczas uprzednio odbytych kar. Zakres ten może być jednak zredukowany do minimum w przypadkach niecierpiących zwłoki.

Niebagatelne znaczenie odgrywa także możliwość czasowego opuszczenia zakładu karnego w formie nagrody, przyznawanej niezależnie od tego w jakim typie zakładu karnego skazany odbywa karę. Skazanym można przyznawać nagrody w formie:

- zezwolenia na widzenie bez dozoru, poza obrębem zakładu karnego z osobą najbliższą lub godną zaufania, na okres nieprzekraczający jednorazowo 30 godzin;
- zezwolenia na opuszczenie zakładu karnego bez dozoru, na okres nieprzekraczający jednorazowo 14 dni.

Przepustki te nazywane są „przepustkami nagrodowymi”. Aby móc się o nie ubiegać, skazany musi spełnić szereg wymogów. Przede wszystkim musi uwiarygodnić, że przepustka ta odbędzie się z osobą najbliższą lub wspomnianą osobą godną zaufania. W praktyce wygląda to najczęściej tak, że osoby te są proszone na rozmowę z wychowawcą skazanego i pytane, czy życzą sobie obecności skazanego w swoim domu. Skazany musi się także wyróżniać dobrym zachowaniem w czasie odbywania kary. Postawa skazanego w czasie odbywania kary ma uzasadniać przypuszczenie, że w czasie pobytu poza zakładem karnym skazany będzie przestrzegał porządku prawnego.

Obie z wymienionych nagród można przyznać po odbyciu przez skazanego co najmniej połowy tej części kary, po której mógłby być warunkowo przedterminowo zwolniony. Czyli w przypadku pierwszy raz karanych jest to połowa kary (a przepustki po 1/4), w przypadku recydywistów jednokrotnych 2/3 kary, w przypadku recydywistów wielokrotnych 3/4 kary, chyba że sąd w wyroku indywidualnie zaostrzy te wymogi. Inaczej jest w przypadku osoby odbywającej karę dożywotniego pozbawienia wolności, w tym bowiem przypadku nagrody można przyznać dopiero po odbyciu co najmniej 15 lat kary. Takich warunków nie wprowadzono przy omówionych

uprzednio „przepustkach losowych”, jednak tak jak uprzednio konieczne jest przeprowadzenie prognozy kryminologiczno-społecznej, z tym jednak zastrzeżeniem, że przeprowadza się ją tylko przed zaopiniowaniem wniosku o udzielenie komentowanych nagród po raz pierwszy (a nie za każdym razem, jak w przypadku starania się o przepustkę losową). Po przeprowadzeniu tej prognozy opinię w sprawach o przyznanie nagrody w postaci zezwolenia na widzenie bez dozoru, poza obrębem zakładu karnego oraz w postaci zezwolenia na opuszczenie zakładu karnego bez dozoru wyraża komisja penitencjarna (złożona najczęściej z dyrektora bądź/i jego zastępcy, kierowników działów oraz wychowawcy danego skazanego).

Oczywiście Kodeks karny wykonawczy przewiduje również możliwość cofnięcia komentowanych nagród w sytuacjach, gdy pojawią się nowe okoliczności uzasadniające przypuszczenie, że skazany nie będzie przestrzegał porządku prawnego w czasie pobytu poza zakładem karnym albo jeżeli skazany zostanie zatrzymany przez uprawniony organ w związku z naruszeniem przez niego porządku prawnego w czasie trwania omawianych nagród.

Zgodnie z obecnie obowiązującymi regulacjami łączna liczba widzeń trwających do 30 godzin poza terenem zakładu karnego nie może przekroczyć liczby 28 w roku, natomiast łączny czas trwania przepustek nie może przekroczyć 28 dni w roku.

Na skazanym podczas przebywania poza murami zakładu karnego w ramach udzielonych nagród ciąży szereg obowiązków, wśród których znajduje się obowiązek bezzwłocznego zgłoszenia się do jednostki Policji, właściwej terytorialnie dla miejsca jego przebywania w okresie korzystania z zezwolenia, celem potwierdzenia miejsca pobytu oraz w przypadku ewentualnej zmiany miejsca pobytu, obowiązek bezzwłocznego zgłoszenia się do jednostki Policji właściwej do nowego miejsca jego przebywania, obowiązek stosowania się do wydanego przez dyrektora zakładu karnego zobowiązania do określonego zachowania się, a zwłaszcza do przebywania w określonych w zezwoleniu miejscach pobytu lub częstszego zgłaszania się do jednostki Policji. Co istotne, jeżeli skazany, wobec którego zastosowano omawiane nagrody nadużyje zaufania, a w szczególności nie powróci do zakładu karnego w wyznaczonym terminie, zostaje pozbawiony możliwości otrzymywania omawianych nagród przez okres co najmniej 6 miesięcy od udzielenia ostatniej nagrody.

Nie są to jeszcze wszystkie rodzaje dostępnych przepustek. Wróćmy do wspomnianych wcześniej, ale nie omawianych, tzw. przepustek regulaminowych bądź systemowych. W kodeksie karnym wykonawczym przepustki te występują jako element wykonywania kary w zakładach półotwartych i otwartych. Przyznawane są na pisemny wniosek przełożonego skazanego lub z urzędu. Ich ilość zależy od rodzaju zakładu karnego, w którym skazany przebywa. Skazany odbywający karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu półotwartego może otrzymać przepustki z zakładu karnego nie częściej niż raz na dwa miesiące, łącznie na okres nieprzekraczający 14 dni w roku, natomiast w zakładzie karnym typu otwartego skazanym można udzielać przepustek z zakładu karnego nie częściej niż raz w miesiącu, łącznie na okres nieprzekraczający 28 dni w roku. Kodeks w aktualnym brzmieniu nie przewiduje udzielenia tego rodzaju przepustki skazanym osadzonym w zakładzie karnym typu zamkniętego. Natomiast przesłanki formalne ukształtowane zostały podobnie jak w przypadku tzw. przepustek nagrodowych. Obydwa rodzaje przepustek mogą być stosowane niezależnie od siebie.

II. SYSTEMY ODBYWANIA KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI

1. POWSTANIE SYSTEMU PROGRESYWNEGO ODBYWANIA KARY

Pojęcie więzienia znane już było w czasach starożytnych. Stanowiły je prymitywne pomieszczenia, w których w nieludzkich warunkach przetrzymywani byli ludzie w oczekiwaniu na wykonanie wyroku. Długo, praktycznie do XIX wieku (z nielicznymi wyjątkami z wieków wcześniejszych), więzienie kojarzyło się raczej z lochami, piwnicami, basztami i wieżami, jako miejsce tortur, przetrzymywania sprawców do czasu ogłoszenia wyroku lub wykonania kary śmierci bądź innych kar. Uwięzienie miało charakter raczej prewencyjny niż represyjny nawet, jeśli uwięzionemu zdarzyło się w ten sposób spędzić resztę życia.

Do tego, by kara pozbawienia wolności wyrosła na pierwszoplanowy środek reakcji na przestępstwo, potrzebna była gruntowna zmiana samego pojęcia kary. Tak długo jak była ona uspołecznioną formą gniewu i tylko tym, nie mogło być w ogóle mowy o wyjątkowej roli więzienia. Dopiero gdy kara, tracąc coraz bardziej cechy brutalnego odwetu i zachowując w pewnej mierze możliwość odstraszenia, nabiera elementów funkcji poprawczej, rozpoczyna się nowa epoka w dziejach więziennictwa. Ta powolna ewolucja od sankcji odwetowej do sankcji poprawczej przesunęła z czasem punkt ciężkości z kary śmierci i kar cielesnych w stronę kary pozbawienia wolności jako kary samoistnej.

Kara pozbawienia wolności początkowo powszechnie uważana była jednak za karę zbyt łagodną, zupełnie nieodpowiadającą ówczesnym poglądom co do celów kary, którymi były zemsta i odstraszenie. Jednak od wspomnianego XIX wieku coraz większej roli nabiera idea poprawy więźniów. „Gorączka penitencjarna” XIX wieku, której wyrazem była rozległa działalność publicystyczna oraz cały szereg praktycznych reform więziennictwa, doprowadziły do wykształcenia się trzech systemów wykonywania kary pozbawienia wolności (o ile nie brać pod uwagę naprawdę wielu różnych ich modyfikacji), a mianowicie: systemu celkowego, systemu progresywnego, systemu reformatoriów amerykańskich. Wprowadzony w życie w 1997 roku polski kodeks karny wykonawczy oparty jest na systemie progresywnym, ograniczę się zatem do krótkiego przedstawienia tylko tej idei.

System progresywny zakładał, że jego zadaniem powinna być idea uspołecznienia skazanego, a nie izolacja, stąd kara powinna dostosowywać się do indywidualnych cech skazanego, zawsze starając się zmierzać w kierunku jego wychowania. W zależności od postępów w poprawie kara ta mogła być skracana lub przedłużana. Okres odbywania kary miał być podzielony na kilka klas zróżnicowanych co do stopnia ulg i udogodnień, łagodzonych w miarę przechodzenia z klas wyższych do niższych. O przejściu z klasy do klasy decydować miała rada dyscyplinarna.

W zaproponowanym modelu pierwsza część kary miała być odbywana w odosobnieniu. Początkowa bezczynność czynić miała skazanych podatniejszymi na wychowawcze wpływy, po czym przechodząc w kierunku aktywnego oddziaływania na skazanych poprzez naukę i pracę. Końcowe (najniższe) stopnie kary miały bezpośrednio przygotowywać skazanych do życia na wolności. Instrumentami służącymi do tego miały być: system kontaktów skazanych ze światem zewnętrznym (spacery i odwiedziny), a przede wszystkim organizacja zatrudnienia poza murami zakładów karnych.

System progresywny wprowadził do praktyki wykonywania kary pozbawienia wolności nieznanne wcześniej elementy, w postaci: progresji penitencjarnej, umieszczenia w zakładzie przejściowym,

instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia oraz dozoru policyjnego w okresie tegoż zwolnienia. Nowy system szybko zyskiwał sobie wielu zwolenników, szczególnie w Stanach Zjednoczonych, doprowadzając do stworzenia systemu reformatoriów amerykańskich. W Europie z wyjątkiem Szwajcarii, która przyjęła system progresywny już w drugiej połowie XIX wieku, nowy sposób postępowania ze skazanymi przyjmował się znacznie wolniej. Do systemu progresywnego Europa przekonała się dopiero w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku. Wprowadzony do europejskich zakładów karnych system progresywny odbiegał jednak od jego klasycznych postaci. Różnice zmierzały w kierunku stopniowej rezygnacji ze sformalizowanego systemu ocen skazanych, eliminowania etapu izolacji oraz bardziej płynnego przechodzenia między klasami, w efekcie przekształcając się w system tzw. wolnej progresji.

2. RODZAJE I TYPY ZAKŁADÓW KARNYCH, SYSTEMY WYKONYWANIA KARY ORAZ KLASYFIKACJA SKAZANYCH

Kodeks karny wykonawczy przewiduje 4 rodzaje zakładów karnych, podlegających Ministrowi Sprawiedliwości:

- zakład karny dla młodocianych,
- zakład karny dla odbywających karę po raz pierwszy,
- zakład karny dla recydywistów penitencjarnych,
- zakład karny dla odbywających karę aresztu wojskowego.

Zakłady karne każdego rodzaju mogą być organizowane jako zakłady typu:

- zamkniętego,
- półotwartego,
- otwartego.

Kara pozbawienia wolności wykonywana jest w jednym z trzech systemów:

- zwykłym,
- terapeutycznym,
- programowanego oddziaływania.

3. RODZAJE ZAKŁADÓW KARNYCH I ICH PRZEZNACZENIE

Zakład karny dla młodocianych został wyodrębniony w celu odizolowania tej kategorii skazanych od demoralizującego wpływu innych uwiezionych oraz z przekonania, że młodociani stanowią grupę osób znajdujących się jeszcze w fazie rozwoju biologicznego i psychicznego, zatem istnieje stosunkowo większa szansa, niż w przypadku skazanych dorosłych, skutecznych oddziaływań na ich postawy. Intensywna praca resocjalizacyjna ma szczególne znaczenie dla osiągnięcia poprawczych celów kary i zwiększenia szans pomyślnej integracji społecznej po opuszczeniu zakładu.

W zakładzie karnym dla młodocianych odbywają karę skazani, którzy nie ukończyli 21 roku życia; w uzasadnionych wypadkach skazany może dalej odbywać karę w tym zakładzie po ukończeniu tegoż wieku. Jeżeli jest to uzasadnione, dorosły skazany po raz pierwszy, wyróżniający się dobrą postawą może, za swoją zgodą, odbywać karę w zakładzie karnym dla młodocianych. W zakładzie dla młodocianych nie mogą przebywać osoby stwarzające poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu, skazani za przestępstwo popełnione w zorganizowanej grupie przestępczej albo związku mającym na celu popełnianie przestępstw oraz za popełnienie zbrodni.

Młodociani obligatoryjnie odbywają karę w systemie programowanego oddziaływania. Co więcej, przepisy regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności przewidują, że w zakładach karnych dla młodocianych prowadzi się w szerszym zakresie zajęcia kulturalno-oświatowe, sportowe i wychowania fizycznego, organizuje spotkania z rodzinami oraz współpracuje z osobami godnymi zaufania. Skazani odbywający karę w zakładach karnych dla młodocianych typu zamkniętego i półotwartego mają ponadto prawo do dodatkowego widzenia w miesiącu.

W zakładzie karnym dla odbywających karę po raz pierwszy przebywają skazani, którzy nie zostali skierowani do innego rodzaju zakładu karnego w celu odbycia kary. Należy zauważyć, że jest to zakład dla odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy, a nie dla osób skazanych po raz pierwszy. W zakładzie karnym dla odbywających karę po raz pierwszy przebywają:

- pierwszy raz skazani na karę pozbawienia wolności za przestępstwa umyślne,
- skazani odbywający zastępczą karę pozbawienia wolności po raz pierwszy lub orzeczoną w tej samej sprawie co kara pozbawienia wolności, czyli są tu osadzeni także ci skazani, którzy odbyli już karę pozbawienia wolności za określony czyn, a następnie muszą odbyć karę zastępczą pozbawienia wolności orzeczoną za grzywnę, którą wymierzono za ten sam czyn oprócz kary pozbawienia wolności,
- skazani na karę pozbawienia wolności za przestępstwa nieumyślne (czyli są tu osadzeni ci skazani, którzy mogli także już wcześniej odbywać karę pozbawienia wolności nawet kilkakrotnie za przestępstwa nieumyślne),
- inni skazani dorośli, którzy nie zostali zaklasyfikowani do odbycia kary w zakładach karnych dla recydywistów penitencjarnych, z uwagi na szczególne względy resocjalizacyjne, zwłaszcza gdy przemawia za tym krótki okres uprzednio lub obecnie odbywanej kary albo znikomy stopień ich demoralizacji i zagrożenia społecznego.

W zakładach karnych dla recydywistów penitencjarnych odbywają kare dorośli skazani za przestępstwo umyślne na karę pozbawienia wolności lub zastępczą karę pozbawienia wolności oraz ukarani za wykroczenia umyślne zasadniczą lub zastępczą karą aresztu, którzy poprzednio odbywali już takie kary lub karę aresztu wojskowego za umyślne przestępstwa lub wykroczenia, chyba że szczególne względy resocjalizacyjne przemawiają za skierowaniem ich do zakładu karnego dla odbywających karę po raz pierwszy.

Kryterium decydującym o zakwalifikowaniu do tej grupy jest fakt uprzedniego odbywania kary pozbawienia wolności lub kary aresztu, jak i umyślność popełnionych przestępstw lub wykroczeń.

W zakładzie karnym dla odbywających karę aresztu wojskowego osadzeni zostają żołnierze lub osoby powołane do pełnienia zasadniczej służby wojskowej. Sąd wobec takich osób może orzec karę aresztu wojskowego, jeżeli: za popełniony czyn przewidziana jest kara aresztu wojskowego, a także wówczas, gdy przestępstwo zagrożone jest karą pozbawienia wolności nie przekraczającą pięciu lat, a wymierzona za nie kara nie byłaby surowsza niż 2 lata pozbawienia wolności. Kara aresztu wojskowego może trwać od miesiąca do 2 lat. Skazani odbywają karę w umundurowaniu wojskowym pozbawionym godła państwowego oraz oznak i stopni wojskowych.

4. TYPY ZAKŁADÓW KARNYCH

Poszczególne typy zakładów różnią się od siebie stopniem zabezpieczenia, stopniem izolacji skazanych oraz wynikającymi z tego obowiązkami i uprawnieniami w zakresie poruszania się wewnątrz zakładu i poza jego obrębem. Podstawowy zakres uprawnień skazanych dotyczących

swobody poruszania się oraz możliwości utrzymywania kontaktów ze światem zewnętrznym w poszczególnych typach zakładów karnych wyznaczany jest przepisami Kodeksu karnego wykonawczego i uzupełniony postanowieniami regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności.

W zakładzie karnym typu zamkniętego cele mieszkalne skazanych są w zasadzie zamknięte całą dobę, jeśli jednak względy bezpieczeństwa nie stoją na przeszkodzie, cele mogą być otwarte przez określony czas w ciągu dnia (decyzje co do otwarcia podejmuje dyrektor, ustalając porządek wewnętrzny zakładu). Skazani powinni być zatrudnieni na terenie zakładu, poza terenem mogą być zatrudnieni jedynie w pełnym systemie konwojowania (nie dotyczy to skazanych niebezpiecznych oraz odbywających karę dożywotniego pozbawienia wolności, którzy mogą wykonywać prace wyłącznie na terenie zakładu). Zajęcia kulturalno-oświatowe, sportowe i nauczanie odbywają się na terenie zakładu. Skazani mogą korzystać z własnej bielizny i obuwia, ale korzystanie z własnej odzieży wymaga zezwolenia dyrektora. Poruszanie się skazanych po terenie zakładu odbywa się w sposób zorganizowany i pod dozorem. Skazanym osadzonym w tego typu zakładzie nie udziela się przepustek, a udzielanie nagród związanych z opuszczeniem zakładu ograniczone jest szczególnymi przepisami. W myśl regulaminu odbywania kary skazany może korzystać z dwóch widzeń w miesiącu (pod dozorem funkcjonariusza, który prowadzi również kontrole rozmów). Kontrolowane są również rozmowy telefoniczne oraz korespondencja.

Zakład karny półotwarty charakteryzuje się mniejszym stopniem zabezpieczenia i izolacji skazanych. Cele mieszkalne skazanych pozostają otwarte w dzień, w porze nocnej mogą być zamknięte. Skazani mogą korzystać z własnej odzieży, bielizny, obuwia oraz poruszać się po terenie zakładu w czasie i miejscach ustalonych w porządku wewnętrznym określonym przez dyrektora zakładu. Mogą być zatrudnieni poza terenem zakładu bez konwojenta albo na pojedynczych stanowiskach pracy, mogą także – po uzyskaniu zezwolenia dyrektora – brać udział w nauczaniu, szkoleniu i zajęciach terapeutycznych poza zakładem. Dodatkowo administracja może organizować grupowe zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe poza zakładem. Istotnym elementem jest możliwość uzyskania przepustek, ale nie częściej niż raz na dwa miesiące i na okres nie przekraczający łącznie 14 dni w roku. Regulamin przewiduje trzy widzenia w miesiącu oraz możliwość sprawowania kontroli nad widzeniami czy korespondencją.

Zakład karny typu otwartego posiada cele mieszkalne otwarte całą dobę. Pierwszeństwo przed zatrudnieniem z zakładu przypada zatrudnieniu na zewnątrz. Skazani mogą otrzymywać z depozytu zakładowego pieniądze pozostające do ich dyspozycji, mogą też uzyskać zezwolenie dyrektora na indywidualny udział w zajęciach i imprezach kulturalno-oświatowych poza zakładem. Mogą uzyskać przepustki na czas nieprzekraczający 28 dni w roku, nie częściej niż raz w miesiącu. Mają oni prawo do korzystania z nieograniczonej liczby widzeń w dniach i godzinach wyznaczonych porządkiem wewnętrznym zakładu. Rozmowy w trakcie widzeń oraz korespondencja nie podlegają kontroli.

Jeżeli postawa i zachowanie skazanego za tym przemawiają, przenosi się go z zakładu karnego typu zamkniętego do zakładu typu półotwartego lub otwartego (zasada wolnej progresji). Wyjątek dotyczy skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności – rozpoczynają oni karę zawsze w zakładach karnych typu zamkniętego, można ich przenieść do zakładu typu półotwartego po odbyciu co najmniej 15 lat kary, a do zakładu otwartego po odbyciu co najmniej 20 lat kary. Co więcej, zgodnie z Kodeksem karnym wykonawczym bezpośrednie przeniesienie z zakładu zamkniętego do otwartego możliwe jest dopiero po odbyciu przez skazanego połowy tej części kary, po której mógłby się ubiegać o warunkowe przedterminowe zwolnienie (kolejny wyjątek

od zasady wolnej progresji). Natomiast ujemna ocena postawy i zachowania skazanego, a także względy bezpieczeństwa mogą powodować przeniesienie go (degradację) do zakładu karnego typu półotwartego lub zamkniętego.

Oceną okresowych postępów skazanego w resocjalizacji zajmuje się komisja penitencjarna (nie rzadziej niż co 6 miesięcy), kierując się kryteriami takimi jak: stosunek skazanego do popełnionego przestępstwa, stopień przestrzegania porządku i dyscypliny, stosunek do pracy, charakter kontaktów z rodziną, zachowanie wobec innych skazanych i przełożonych oraz zmiany w zachowaniu się skazanego od ostatniej oceny. Decyzja komisji może być podstawą orzeczenia o przeniesieniu, również sam skazany może zwrócić się do komisji z wnioskiem o przeniesienie (decyzja komisji podlega kontroli sądu penitencjarnego).

5. SYSTEMY WYKONYWANIA KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI

System wykonywania kary nie jest związany z rodzajem ani typem zakładu karnego.

W systemie terapeutycznym odbywają karę skazani, u których występują zaburzenia psychiczne, uzależnienie od alkoholu lub innych środków odurzających, niepełnosprawność fizyczna, niepełnosprawność intelektualna – jeżeli wymagają specjalistycznego oddziaływania, zwłaszcza opieki psychologicznej, lekarskiej lub rehabilitacyjnej. System ten ma na celu przygotowanie skazanych do powrotu do społeczeństwa, a także zapobieganie pogłębianiu się patologicznych cech osobowości, przywracanie równowagi psychicznej oraz kształtowanie zdolności funkcjonowania społecznego i przygotowanie do samodzielnego życia. Odbywanie kary w tym systemie nie wymaga zgody skazanego, jednak leczenie i rehabilitacja skazanych, u których stwierdzono uzależnienie od alkoholu albo innych środków odurzających wymaga orzeczenia sądu penitencjarnego. System ten jest systemem przejściowym – skazani niewymagający już takich oddziaływań przenoszeni są do innego systemu.

System programowanego oddziaływania jest systemem szczególnie nakierowanym na resocjalizację. Podstawą wykonywania kary jest indywidualny program oddziaływania opracowany przy współudziale skazanego. Powinien on zawierać cele etapowe oraz cel końcowy resocjalizacji, czyli zalecenia dotyczące: osadzenia więźnia w określonym mikro środowisku społecznym, sposobu zagospodarowania czasu wolnego, kształcenia, zatrudnienia, sposobu rozliczania więźnia z postępów, sugestie w zakresie uzyskania dobrej komunikacji, sugestie co do pomocy więźniowi, zalecenia dotyczące poziomu i jakości utrzymywania kontaktów z rodziną, zalecenia dotyczące zabezpieczenia więźnia przed zagrożeniami ze strony innych więźniów oraz kwestie społecznego i materialnego przygotowania więźnia do opuszczenia zakładu. System ten jest ofertą skierowaną do skazanego, z której może skorzystać bądź ją odrzucić. Młodociani odbywają karę obligatoryjnie w tym systemie.

System zwykły – w ostatnim z systemów karę odbywają dorośli skazani, którzy nie zostali zakwalifikowani ani do systemu programowanego oddziaływania, ani do systemu terapeutycznego. Karę w systemie zwykłym odbywają: skazani dorośli, którzy zostali przeniesieni z systemu programowego oddziaływania, ponieważ nie przestrzegali wymagań ustalonych w indywidualnym programie oddziaływania; skazani przeniesieni z systemu terapeutycznego, jeżeli nie wyrażają zgody na współudział w opracowaniu i wykonaniu indywidualnego programu oddziaływania; skazani, którzy nie wymagali odbywania kary w systemie terapeutycznym, a nie wyrazili zgody na wykonywanie kary w systemie programowego oddziaływania; skazani odbywający zastępczą karę pozbawienia wolności oraz skazani ukarani karą aresztu za wykroczenie, ukarani karą porządkową lub wobec których zastosowano środek przymusu

skutkujący pozbawieniem wolności. W systemie zwykłym skazany może korzystać z dostępnego w zakładzie karnym zatrudnienia, nauczania, zajęć społeczno-wychowawczych, sportowych.

6. KLASYFIKACJA SKAZANYCH

W celu stworzenia warunków sprzyjających indywidualnemu postępowaniu ze skazanymi, zapobieganiu szkodliwym wpływom skazanych zdemoralizowanych oraz zapewnieniu skazanym bezpieczeństwa osobistego, wyboru właściwego systemu wykonywania kary, rodzaju i typu zakładu karnego oraz rozmieszczenia skazanych wewnątrz zakładu karnego, dokonuje się ich klasyfikacji. Polega ona na podziale ich na grupy, mając na względzie w szczególności:

- płeć,
- wiek,
- uprzednie odbywanie kary pozbawienia wolności,
- umyślność lub nieumyślność czynu,
- czas pozostałej do odbycia kary pozbawienia wolności,
- stan zdrowia fizycznego i psychicznego, psychicznego, w tym stopień uzależnienia od alkoholu, środków odurzających lub psychotropowych,
- stopień demoralizacji i zagrożenia społecznego,
- rodzaj popełnionego przestępstwa.

W systemach penitencjarnych zorientowanych na resocjalizację klasyfikacja skazanych odgrywa istotną rolę, ponieważ jest ona podstawowym środkiem indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności, umożliwiającej osiągnięcie zakładanych celów wychowawczych. Klasyfikacja skazanych wg powyższych kryteriów dokonuje się przede wszystkim w oparciu o wyniki badań osobopoznawczych, które polegają na gromadzeniu wszelkich danych odnoszących się do osoby skazanego. Prowadzone są one już w postępowaniu przygotowawczym, a następnie w trakcie rozpoznania sprawy przez sąd.

Sąd wydając wyrok skazujący na karę pozbawienia wolności, może określić rodzaj i typ zakładu karnego, w którym skazany ma odbyć karę, a także może orzec terapeutyczny system jej wykonywania (sąd kieruje się przepisami prawa karnego wykonawczego regulującymi zasady kierowania skazanymi do poszczególnych zakładów i systemów wykonywania kary). W sytuacji, gdy w trakcie wykonywania kary wystąpią okoliczności uzasadniające zmianę rodzaju lub typu zakładu bądź obranego systemu, dokonanie takiej zmiany wymaga wydania postanowienia przez sąd penitencjarny, a w przypadku kolejnych okoliczności uzasadniających zmianę już po wydaniu postanowienia przez sąd penitencjarny, decyzję w tym zakresie może podjąć komisja penitencjarna. W praktyce sądy wydające wyrok skazujący na karę pozbawienia wolności niezwykle rzadko korzystają z możliwości określenia sposobu wykonywania kary, decyzję podejmuje wówczas komisja penitencjarna.

Autor – dr. Kamil Miszewski

Experto Pro Bono

Fundacja rozwoju świadomości obywatelskiej

Fundacja Rozwoju Świadomości Obywatelskiej
Experto Pro Bono
ul. Legionów 10, 22-400 Zamość
KRS: 0000582999
e-mail: biuro@fundacjaepb.pl
www.fundacjaepb.pl